

مجموعه آثار علامه طباطبایی

حسین محیی

خودداری نکرد و به صراحت به نقد آن‌ها پرداخت. آزاداندیشی علامه طباطبایی و تردید وی در آرای مجلسی نیز خوشایند بسیاری، از جمله متصدی چاپ کتاب نبود و در نتیجه کار ناتمام ماند.

علت این که او را علامه لقب دادند، احاطه وی به علوم و فنونی خارج از معلومات رایج در حوزه‌های دینی بود. او گذشته از تسلطی که بر ادبیات عرب و معانی و بیان آن داشت و سواى فقه و کلام و فلسفه، از ریاضیات و نجوم نیز بهره برده بود. دستی نیز در خوشنویسی و نقاشی داشت. سروده‌های عرفانی او، برخلاف اشعار برخی از همگنانش، از ذوق و قریحه شاعری وی حکایت دارد. گذشته از این‌ها شاگردان و هم‌نشینان وی از دامنه وسیع آگاهی‌های او از رشته‌های مختلف علم و فن مانند کشاورزی و معماری و... خبر می‌دهند. علامه طباطبایی به مباحثه با روشنفکران و اندیشمندان خارج از حوزه‌های دینی علاقه‌مند بود و با شماری از آن‌ها مانند سیدحسن نصر و داریوش شایگان پیوند و مراوده داشت. همچنین دوستی و هم‌صحبتی وی با هانری گربن مشهور است.

علامه طباطبایی در سال ۱۳۶۰ در سن هشتاد و یک سالگی در قم در گذشت. از وی آثار بسیاری برجای مانده است که می‌شود آن‌ها را به دو بخش عربی و فارسی تقسیم کرد. وی دو اثر شاخص دارد که بیشتر از دیگر آثارش مورد توجه قرار گرفته است. نخست *تفسیر المیزان* است که در ۲۰ جلد و طی ۲۰ سال به زبان عربی تألیف شده است. این اثر توسط سیدمحمدباقر موسوی همدانی به فارسی ترجمه شده است. روش به کار رفته در *تفسیر المیزان*، «تفسیر قرآن به قرآن» است و در آن علاوه بر تفسیر آیات و بحث‌های لغوی، در بخش‌هایی جداگانه و با توجه به موضوع آیات، مباحث روایی، تاریخی، کلامی و فلسفی و گاه اجتماعی نیز مطرح شده است. اثر مهم دیگر او، *اصول فلسفه و روش رئالیسم* است. این کتاب شامل ۱۴ مقاله فلسفی است که طی دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ تألیف شده و توسط شاگرد برجسته وی، مرتضی مطهری شرح شده است. این کتاب که علاوه بر بیان مبانی فلسفی اسلامی، به نقد اصول ماتریالیسم دیالکتیک نیز می‌پردازد، یکی از مهم‌ترین منابع بررسی مباحث فلسفی براساس رویکردهای حکمت اسلامی و فلسفه جدید غربی به شمار می‌رود.

از دو اثر یاد شده که بگذریم، آثار متعددی از علامه طباطبایی در شرح اصول اعتقادی دین اسلام و مذهب تشیع و همچنین فلسفه و حکمت در دست است. همچنین وی به برخی مسائل روز اجتماعی

آیت‌الله سید محمدحسین طباطبایی، مشهور به علامه طباطبایی از عالمان نام‌آور معاصر بود. او علاوه بر تسلط بر علوم دینی، در عرصه‌های دیگر علوم عقلی نیز تبحر داشت. وی گذشته از احاطه‌ای که در تفسیر قرآن داشت، در حدیث، کلام، فلسفه و عرفان نیز صاحب نظر بود.

علامه طباطبایی به سال ۱۳۸۱ شمسی در تبریز به دنیا آمد. پس از سپری کردن تحصیلات اولیه متداول، در شانزده سالگی به فراگیری علوم دینی و ادبیات عرب پرداخت. در ۱۳۰۴ عازم نجف شد و در حوزه علمیه، در مجلس درس آیت‌الله شیخ محمدحسین اصفهانی حضور یافت. دوره خارج فقه را در حضور آیت‌الله نائینی و آیت‌الله ابوالحسن اصفهانی طی کرد و کلیات رجال را نزد آیت‌الله حجت کوه کمری گذراند. علامه طباطبایی از همان زمان به فلسفه دلبستگی یافت و نزد سیدحسین بادکوبی *منظومه سبزواری*، *اسفار* و *مشاعر ملاصدرا* و دوره *شفا* بوعلی سینا و *اخلاق ابن مسکویه* و... را فرا گرفت. در همین زمان به هدایت استاد خود، به فراگیری ریاضیات پرداخت و یک دوره حساب استدلالی و هندسه مسطحه و فضایی و جبر استدلالی را نزد سیدابوالقاسم خوانساری خواند.

در ۱۳۱۴ به زادگاه خود بازگشت و برای گذران زندگی به کشاورزی و... پرداخت که این دوره ده سال به طول انجامید و طی آن علامه طباطبایی از درس و تحصیل بازماند. او خود از آن دوران به عنوان «دوره خسارت روحی» یاد کرده است. در سال ۱۳۲۵ از تبریز به حوزه علمیه قم مهاجرت کرد - یا به تعبیر خود، «پناهنده شد» - و دوره دیگری از فعالیت علمی و فکری وی آغاز شد. در حوزه قم به تدریس شاگردانی گرد او جمع آمدند و مجلس درس وی رونق گرفت. برخی از این شاگردان بعدها از صاحب‌نامان کلام و فلسفه اسلامی شدند. البته تدریس فلسفه علامه طباطبایی در این دوران با مخالفت‌هایی مواجه شد. درس *روزانه اسفار* او به اصرار برخی روحانیون بانفوذ تعطیل شد و وی به ناگزیر، جلسات درس را شبانه و در خانه‌های چند شاگرد خاص خود تشکیل داد.

اهمیت علامه طباطبایی به ویژه به جهت احیای فلسفه در حوزه‌های تشیع از طریق تدریس منابع موجود (مانند *اسفار* و *شفا*) و نگارش آثار فلسفی است. وی به بازگویی و شرح حکمت صدرایی اهتمام ورزید و خود بانی نوعی معرفت‌شناسی در این مکتب شد. از دیگر کارهای او نقد و تنقیح روایات *بحار الانوار* است. او در این کار از ردّ برخی از آرای صاحب *بحار* که در آن‌ها ایراد عقلی و علمی می‌دید

● **نهایت فلسفه:** ترجمه نهایی الحکمه است. این کتاب نیز متنی است برای تدریس فلسفه در سطحی عالی تر و با شرح و بسط بیشتر.

● **انسان از آغاز تا انجام:** ترجمه‌ای است از کتاب **الانسان** که مشتمل بر سه رساله است: انسان قبل از دنیا، انسان در دنیا، و انسان بعد از دنیا. رساله سوم که به حیات پس از مرگ اختصاص دارد از دو رساله دیگر مفصل تر است. روش به کار رفته در این اثر، تفسیر قرآن با قرآن، ضمن دخالت دادن معارف عقلی و تجربی در فهم آیات است.

● **شیعه:** شامل مجموعه مذاکرات علامه طباطبایی با هانری گربن، فیلسوف و شرق شناس فرانسوی در سال ۱۳۳۸ است که در گذشته بارها چاپ شده و متن حاضر، ویرایش جدیدی از آن است. هانری گربن در ملاقاتی با علامه طباطبایی می‌گوید که دانسته‌های شرق شناسان غربی از اسلام، عموماً در محیط اهل تسنن صورت گرفته و منابع مورد مطالعه آن‌ها نیز از تألیفات اهل سنت فراتر نمی‌رود و حتی در تشخیص مذاهب مختلف اسلامی نیز بر تشخیص و توضیح عالمان اهل سنت تکیه می‌شود. حال آن که لازم است اصول و مبانی مذهب شیعه از چشم عالمان آن دیده شود. هانری گربن خود در این زمینه فعالیت داشت و به ویژه در معرفی مکتب فلسفی صدرایی و شرح حکمت اشراق سهروردی به نشر کتاب‌هایی پرداخته بود. این نظر و ابراز علاقه گربن، به تشکیل جلسات بحث و گفت و گو میان آن دو نفر انجامید. کتاب در چهار بخش شکل گرفته است که بخش چهارم مفصل ترین بخش است و به «توضیحات» برخی از مسائل مطرح در کتاب اختصاص دارد. چگونگی پدید آمدن مذهب شیعه، روش شیعه در علوم، اندیشه‌های فلسفی پیشوایان شیعه و ارتباط نبوت و ولایت از مباحث این کتاب است. بخشی از کتاب به طرح پرسش‌های هانری گربن و پاسخ آن‌ها اختصاص یافته است. همچنین در بخش سوم کتاب، به نقدی بر کتاب **شیعه** پاسخ داده شده است. بخش مفصل «توضیحات» که نیمی از کتاب را در بر می‌گیرد، به پاسخ به شبهات و توضیح برخی مباحث کتاب و تشریح شماری از رویدادهای تاریخ تشیع و نکاتی درباره روایات و احادیث و آیات قرآن

توجه داشت و در شماری از رسائل، دیدگاه‌های خاص خود را در مورد آن‌ها بیان داشته است.

حجت‌السلام سیدهادی خسروشاهی، از شاگردان علامه طباطبایی، که از سال‌ها پیش به گردآوری و انتشار آثار استاد خویش همت گماشته بود، اینک ویرایش جدیدی از این آثار را در قالب «مجموعه آثار علامه طباطبایی» با متن‌هایی منقح و چاپی پاکیزه و شکل منتشر می‌سازد. از این مجموعه تاکنون سیزده عنوان (در پانزده مجلد) توسط مؤسسه بوستان کتاب (قم) انتشار یافته است. عناوین این آثار به شرح زیر است:

۱. قرآن در اسلام
۲. شیعه در اسلام
۳. شیعه (مجموعه مذاکرات با هانری گربن)
۴. رسالت تشیع در دنیای امروز
۵. رسائل توحیدی
۶. انسان از آغاز تا انجام
۷. بررسی‌های اسلامی (دو جلد)
۸. روابط اجتماعی در اسلام
۹. آغاز فلسفه (ترجمه بدایة الحکمه)
۱۰. نهایت فلسفه (ترجمه نهایی الحکمه)
۱۱. اصول فلسفه رئالیسم
۱۲. مجموعه رسائل (دو جلد)
۱۳. تعالیم اسلام

در این نوشته به اجمال برخی از این آثار معرفی می‌شوند.

● **آغاز فلسفه:** این کتاب که ترجمه **بدایة الحکمه** است، در واقع یک دوره تدریس فشرده فلسفه است که در دوازده بخش تنظیم شده، از «کلیات مباحث هستی» آغاز می‌شود و به «مباحث مربوط به واجب‌الوجود» خاتمه می‌یابد. تقسیم وجود به خارجی و ذهنی؛ مواد سه گانه وجود، امکان و امتناع؛ ماهیات و احکام آن؛ علت و معلول؛ قوه و فعل؛ علم و عالم و معلوم برخی از مباحث کتاب است.

اختصاص دارد.

مکتوب میان دکتر مهدی حائری یزدی و علامه طباطبایی است. همچنین است پرداختن به برخی مسائل مورد پرسش عموم یا موضوعات مطرح روز که در بخش آخر جلد دوم، تحت عنوان «مسائل گوناگون» آمده است.

*

علامه طباطبایی با انتشار آثار متعدد و تربیت شاگردان اهل نظر، بیان صریح آرای گاه متفاوت با نظریات متداول عالمان هم عصرش، و به ویژه اهتمام به فلسفه، تأمل در آن و تعلیم آن و نیز مراد و مباحثه آزاداندیشانه با روشنفکران و اندیشه‌مندان وقت، جایگاه خاصی در میان فیلسوفان و عالمان دین معاصر دارد. همچنین باید به مقام برجسته او در تبیین امروزی تر و طرح مجدد اندیشه دینی در برابر اندیشه‌های غربی مطرح وقت توجه داشت.

● **رسالت تشیع در دنیای امروز:** ادامه کتاب پیشین است و حاصل مذاکرات علامه طباطبایی و هانری کربن در سال ۱۳۴۰. متن کتاب آن گونه که از مقدمه بر می آید، براساس نسخه‌ای است که دکتر سیدحسین نصر از شاگردان علامه از مذاکرات یادشده تهیه کرده است. این نسخه به نظر علامه طباطبایی رسیده و سپس با افزوده شدن توضیحات علی‌احمدی میانجی و سیدهادی خسروشاهی، سرانجام در سال ۱۳۷۰ برای نخستین بار منتشر می‌شود.

● **شیعه در اسلام:** این کتاب و نیز کتاب قرآن در اسلام به درخواست کنت مورگان، استاد دانشگاه کولگیت (امریکا) و به منظور شناساندن مذهب تشیع به پژوهشگران و شرق‌شناسان غربی تألیف شده است. دو کتاب به زبان انگلیسی ترجمه و منتشر شده‌اند. سیدحسین نصر در مقدمه کتاب، اهمیت این اثر را در بیان ساده تمام جوانب مذهب شیعه از تاریخ گرفته تا حکمت و عرفان می‌داند که گرچه برای پژوهشگران غربی نگاشته شده، ولی مورد توجه ایرانیان نیز قرار گرفته است. مقدمه دکتر نصر همچنین مشتمل بر شرحی از زندگی و آثار علامه طباطبایی است.

● **تعالیم اسلام:** این کتاب در سال ۱۳۴۲، ابتدا برای تدریس در مدرسه علوی تدوین شد و در آن به زبان ساده، عقاید و احکام و اخلاق و عبادات از دیدگاه اسلام توضیح داده شده است.

● **رسائل توحیدی:** ترجمه چهار رساله عربی است که درباره توحید ذاتی، اسماء حسنی، افعال الهی، و وسائط فیض میان خدا و عالم طبیعت نگاشته شده است. مؤلف در این کتاب دلایل عقلی را در کنار شواهد نقلی موضوعات قرار داده و کوشیده است هماهنگی میان عقل و وحی را در مباحث مطرح شده آشکار سازد.

● **مجموعه رسائل:** این کتاب در دو جلد، شامل برخی از رساله‌های فارسی و عربی علامه طباطبایی است. عناوین این رساله‌ها چنین است: رساله اثبات واجب‌الوجود، رساله‌ای درباره توحید، خلق جدید پایان ناپذیر، رساله‌ای درباره وحی، رساله علی (ع) و فلسفه الهی، رساله‌ای درباره اعجاز و معجزه، رساله‌الولایة (ولایت‌نامه)، رساله‌ای در علم، رساله برهان، و رساله‌ای در علم امام.

● **بررسی‌های اسلامی:** این کتاب نیز در دو جلد تنظیم شده و شامل مجموعه‌ای از مقاله‌ها و پاسخ‌های علامه طباطبایی به پرسش‌های مطرح شده با اوست. برخی از مطالب کتاب در گذشته در نشریات گوناگون (مانند مکتب اسلام، مکتب تشیع، راهنمای کتاب و...) به چاپ رسیده بود و شماری از آن‌ها برای نخستین بار در این کتاب (چاپ اول: ۱۳۷۰) منتشر شده است. کتاب به هشت بخش اسلام‌شناسی، مسئله ولایت و زعامت، مسائل قرآنی، مقام و موقعیت زن در اسلام، مسائل فلسفی، مسئله آفرینش و رستاخیز و مسائل گوناگون تقسیم شده است. از آن جا که بخشی از مطالب این کتاب، پاسخ به پرسش‌های مطرح شده است، در آن می‌توان آرای مختلف علامه طباطبایی را در خصوص مسائل جاری اجتماعی یا موضوعات تاریخی و... دید. از مطالب جالب جلد دوم کتاب، چند مباحثه فلسفی

در فرهنگ خود زیستن و به فرهنگ‌های دیگر نگرستن

نوشته دکتر علی بلوکباشی

(چاپ اول: ۱۳۸۸)

گفتارهای این کتاب حاصل اندیشه و نگرش نگارنده آن و نتیجه پاره‌ای از یافته‌های او در پژوهش‌های میدانی در میان مردم کوچه و بازار، و تحقیقات اسنادی در متون تاریخی، جغرافیایی، ادبی و اجتماعی در زمینه فرهنگ ایران در چهار دهه گذشته است. با خواندن مطالب این گفتارها می‌توان در کوچه و پس‌کوچه‌های فرهنگ عامه ایران گذر کرد و رایحه عطراگین فرهنگ خود را در فضای فرهنگ سنتی ایران بوید. در این گشت و گذار می‌توان با پاره‌ای از شیوه‌های رفتاری مردم ایران در زندگی روزانه و نوع اندیشه و باور آن‌ها در زمینه مسائل اجتماعی و فرهنگی و دینی و دستاوردهای دانشی و هنری مردم، همچنین اشتغالات مردم در برخی پیشه‌ها و هنرها و نیز آداب و سنت‌های آن‌ها آشنا شد.

روز چهارشنبه چهارم آذرماه در نشست، کتاب **در فرهنگ خود زیستن و به فرهنگ‌های دیگر نگرستن** باحضور خانم دکتر ژاله آموزگار، آقای دکتر علی بلوکباشی، آقای دکتر مرتضی فرهادی و آقای دکتر ناصر فکوهی در فرهنگستان هنر رونمایی شد.

نشر گل آذین

تهران: ص. پ. ۱۵۸۱ - ۱۶۳۱۵ تلفکس: ۷-۸۱۶-۶۶۹۷۰